

De toekomst van Europa

Vijf denkers over de EU van morgen

Met een inleiding door Coen Brummer

Samengesteld door Milan Assies

Luuk van Middelaar
(NL)

Caroline de Gruyter
(NL)

Ulrike Guérot
(DE)

Bruno Mações
(PT)

Mujtaba Rahman
(GB)

**Mr. Hans
van Mierlo**
Stichting

De toekomst van Europa

Vijf denkers over de EU van morgen

Met een inleiding door Coen Brummer

Samengesteld door Milan Assies

2019 © Mr. Hans van Mierlo Stichting
Vormgeving David de Vries

Inhoudsopgave

Inleiding	4
Interview Luuk van Middelaar	9
Interview Ulrike Guérot	19
Interview Bruno Maçães	25
Interview Mujtaba Rahman	33
Interview Caroline de Gruyter	41
Over de auteurs	47

Inleiding

In het jaar 2000 publiceerde Larry Siedentop, politiek filosoof aan de Universiteit van Oxford, het boek *Democracy in Europe*. Siedentop geldt als liefhebber van het werk *De la Démocratie en Amérique* van de Franse politiek denker Alexis de Tocqueville (1805-1859), die naar Amerika toog om het nog jonge land te onderzoeken. Op dezelfde wijze trok Siedentop naar Brussel om getuige te zijn van 'een staat in wording'. De belangrijkste conclusie van Siedentop was dat het debat over wat zich in Brussel allemaal afspeelde, vrij armetierig was. Er werd gewerkt aan een nieuw staatkundig experiment. Maar de diplomaten, experts en journalisten? Die spraken nauwelijks over democratie, bestuur en burgerschap, maar over economie en het vervolmaken van de markt.

Dat het ook anders kan, bewijst de geschiedenis. Toen de dertien Amerikaanse staten een federatie vormden nadat ze zich in Philadelphia in 1776 onafhankelijk hadden verklaard van Groot-Brittannië, volgde een publiek debat over fundamentele vragen. Hoe zou een scheiding der machten eruit moeten zien? Welke bevoegdheden kreeg de president? Hoe moesten staten zich onderling tot elkaar verhouden? Zo verschenen in de aanloop naar de ratificatie van de nieuwe Amerikaanse constitutie honderden pamfletten, artikelen en essays. *The Federalist Papers*, 85 essays over de inrichting van de nieuwe republiek door Alexander Hamilton, James Madison en John Jay, gelden nog altijd als de meest scherpzinnige teksten uit de politieke theorie.

Siedentop maakte de vergelijking met de Amerikaanse founding fathers om te laten zien dat de Europese burger een dergelijke gedachtenstrijd is onthouden. 'Where are our Madisons?' vroeg hij zich retorisch af.

Niet geheel verrassend leidde het boekje tot flink wat debat, met name in Groot-Brittannië. Immers vóór de Brexit-affaire al een relatieve buitenstaander in de EU. Siedentop kreeg het verwijt een fundamentele denkfout te hebben gemaakt. Het debat over Europa was inderdaad weinig fundamenteel, maar dat was niet gek. Er was immers helemaal geen sprake van staatsvorming. Het ging slechts om een project van natiestaten, gebaseerd op de wens wat obstakels weg te nemen voor vrij verkeer van personen, diensten en goederen. Dat project was anno 2000 bijna voltooid en de werkelijke politieke macht lag nog altijd bij de lidstaten.

Bijna twee decennia later is het duidelijk dat Siedentop een betere inschatting maakte van de situatie dan zijn critici. In de eerste plaats omdat de Europese Unie op zijn minst altijd al een ambigu project is geweest, waarin 'een project van natiestaten' werd gecombineerd met staatkundige experimenten die hun woorden ontleenden uit een discours van staatsvorming. Denk aan de introductie van het gekozen parlement (1979) en Europees burgerschap (1992).

Maar ook is het interessant om te bedenken wat zich allemaal heeft afgespeeld ná de verschijning van Siedentops boek. Een opgestelde en weer weggestemde Europese Grondwet (2005), een financieel-economische crisis waarbij lidstaten door de EU moesten worden gered (2009-2014), een migratiecrisis die liet zien hoe de EU worstelde met haar grenzenbeleid en asielsysteem (2013-2015), de annexatie van de Krim en het conflict in Oost-Oekraïne waardoor Europa werd geconfronteerd met een militaire crisissituatie in haar eigen regio (2014-heden). En niet te vergeten de opkomst van nationalistische en rechts-populistische partijen die over het algemeen het Europese project afwijzen, symbolisch geïllustreerd door de overwinning van het leave-kamp in het Brexit-referendum in Groot-Brittannië in 2016.

Al deze politieke ontwikkelingen hebben het debat over de EU – altijd al een geliefd onderzoeksobject in de academische wereld – verder gebracht. 'Wat is het?', 'wat kan het?', 'wat moet het?' vragen academici, denktanks en politieke commentatoren zich onophoudelijk af. Alleen het afgelopen jaar al verschenen in Nederland verschillende fundamentele studies die de toekomst van Europa in kaart brengen. Denk bijvoorbeeld aan het rapport *Europese variaties*, waarin de *Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid* betoogt dat de Europese Unie meer ruimte zal moeten bieden voor variatie om de verschillende Europese staten en hun burgers te kunnen blijven

verenigen, en de studie Coalitievorming na Brexit, waarin leden van de *Adviesraad Internationale Vraagstukken* reflecteren op de toekomst van de EU ná de uittreding van Groot-Brittannië.

Maar paradoxaal genoeg verdwijnen de grote vragen naar de achtergrond op het moment dat burgers zich erover kunnen uitspreken. De verkiezingscampagnes voor het Europees Parlement verworden onder druk van politieke strategie en medialogica al snel tot een 'voor' of 'tegen' Europa. Het liefst met antwoorden van 30 seconden op vragen als 'hoort Turkije bij de EU?', 'moet de macht terug uit Brussel?' of 'gaat er wat u betreft geld naar de Grieken?'.

Het is een ongemakkelijke werkelijkheid. Want we beleven het meest precaire moment uit de geschiedenis van Europese integratie. In de eerste plaats door interne verdeeldheid: in de afgelopen jaren stemden de inwoners van een van de grootste lidstaten voor een vertrek uit de Unie. Zuid-Europeanen protesteerden massaal tegen de 'opgelegde' bezuinigingsmaatregelen van de Trojka. En lidstaten in Centraal-Europa treden rechtstatelijke beginselen met de voeten door de onafhankelijkheid in te perken van rechterlijke macht en media. Maar ook door externe oorzaken, omdat de economische en politieke realiteit op mondiale schaal aan het veranderen is: groeiende spanningen met een China dat macht en invloed voor zich opeist, terwijl onze band met de Verenigde Staten zakelijker wordt.

Voor de EU liggen beide uitdagingen in elkaars verlengde. Zonder een sterk Europa dat in de wereld voor haar burgers kan opkomen, geen vertrouwen van burgers in de EU. Zonder vertrouwen van burgers in de EU en geloof in haar democratische legitimiteit, geen sterk en gecoördineerd Europa op het wereldtoneel.

Alle reden dus voor inhoudelijk debat, ook in verkiezingstijd wanneer mensen zich écht mogen uitlaten over de koers van de Europese Unie. Dat is de reden dat de Mr. Hans van Mierlo Stichting deze bundel met interviews uitgeeft. De Nederlandse historicus en filosoof Luuk van Middelaar bepleit in zijn gesprek met Tonko van Leeuwen de noodzaak van debaten het openstaan voor legitieme kritiek in de EU. In gesprek met Daniel Boomsma legt de Duitse politicoloog Ulrike Guérot uit waarom de Europese Unie alleen kan voortbestaan als echte republiek van Europese burgers. Susanne Dallinga sprak met journaliste Caroline de Gruyter over de tweestrijd tussen eurosceptische en pro-Europese politici. Milan Assies, de samensteller van deze bundel, ging in gesprek met de Portugese voormalig minister voor Europese Zaken Bruno Maçães over de toenemende integratie van het 'Euraziatische supercontinent' en welke politieke lessen de EU daaruit zou moeten trekken wat betreft haar

buitenlandstrategie. Ook sprak hij met het Hoofd Europa van de Eurasia Group, de Brit Mujtaba Rahman, over onder meer het Franse en Duitse leiderschap.

Met deze vijf gesprekken bieden we de lezer vijf visies op de toekomst van de Europese Unie. Met een knipoog gepubliceerd tijdens de Europese verkiezingscampagne. Om inhoud te bieden. Om te onderstrepen dat Europa gaat over grote vragen. En om te illustreren dat de weerbarstige realiteit moeilijk is te vatten in een 'voor' of 'tegen'.

Coen Brummer is directeur van de Mr. Hans van Mierlo Stichting, het wetenschappelijk bureau van D66.

Luuk van Middelaar

“De Europese Unie moet meer ruimte bieden aan oppositie, aan tegengeluid, aan kritiek.”

Door Tonko van Leeuwen

Luuk van Middelaar (1973) is historicus en politiek filosoof. Hij is hoogleraar Grondslagen en praktijk van de Europese Unie en haar instellingen aan de Universiteit Leiden en columnist voor NRC Handelsblad. Na gewerkt te hebben voor Eurocommissaris Frits Bolkestein en als politiek adviseur van VVD-fractievoorzitter Jozias van Aartsen, keerde hij terug naar de universiteit. Van Middelaar promoveerde in 2009 cum laude op het proefschrift *De passage naar Europa. Geschiedenis van een begin*, dat internationale lof ontving. Van 2010 tot 2014 was hij speechschrijver van de eerste vaste voorzitter van de Europese Raad, Herman van Rompuy. In 2017 verscheen zijn nieuwste boek *De nieuwe politiek van Europa*, waarvan recent een Engelse vertaling werd uitgebracht: *Alarums & Excursions: Improvising politics on the European stage*.

De wens om van de Europese Unie een ‘echte’ politieke unie te maken is veelbesproken en actueel. De titel van uw boek is ‘De nieuwe politiek van Europa’. Hoe ziet een politieke Europa er eigenlijk uit?

‘Een politieke Europa betekent verschillende dingen. Ten eerste een Europa dat in staat is handelingsvermogen te ontwikkelen, besluiten te nemen op controversiële, politieke thema’s. Ten tweede betekent een politieke Europa ruimte voor ideeënstrijd, democratisch debat en legitieme oppositie. Vervolgens kijk je naar de institutionele vormen die Europa kent en wat dan de meest veelbelovende dragers zijn van die vormen van politiek.’

‘De eerste stap is dus ook niet ‘Europa moet politieke worden’. Dan doe je alsof Europa een project is dat nog iets moet worden, wat nog vorm moet krijgen. Alsof Europa niet al door en door politiek is en mensen dat niet doorhebben. Ik probeer die omslag te duiden. Van het Europa van de markt, van de regelpolitiek, naar hoe

de afgelopen tien jaar vraagstukken opkwamen van een radicaal andere aard. Denk aan de bankencrisis, de eurocrisis, de houding van de Europese Unie tegen Rusland inzake Oekraïne, migranten, enzovoorts. Politieke thema's waar verdeeldheid over bestaat tussen én binnen Europese samenlevingen. Kwesties zoals deze zijn niet te beslechten met de vertrouwde instrumenten uit de Brusselse gereedschapskist: de depolitisering, het ontmijnen van de politiek door het proberen te vangen in technocratische vraagstukken, in problemen die je kunt oplossen.'

De vraagstukken zijn politieker geworden?

'Het zijn vraagstukken geworden die handelingsvermogen eisen. Dat vraagt om andere politieke kwaliteiten, naast de oude Brusselse kwaliteiten van onpartijdigheid en regels stellen. Het vraagt om politiek te kunnen overtuigen en mensen mee te nemen in een verhaal. Op dat punt van politieke overtuigingskracht komt de Europese Raad in het spel. Presidenten en premiers zijn nu eenmaal de mensen, *like it or not*, die het meeste gezag hebben thuis om hun kiezers en parlementaire meerderheid te overtuigen van de noodzakelijke te treffen maatregelen. 'Er moet 750 miljard naar Griekenland in 48 uur.' Of: 'er moeten sancties tegen Rusland ingesteld worden.' Dat zijn kwesties die niet kunnen worden afgetikt tussen de Commissie en Parlement en de Raad van Ministers. Dat kan voor visquota of Btw-richtlijnen, maar niet voor dit soort kwesties. Het zijn vraagstukken met botsende waarden.'

“Presidenten en premiers zijn nu eenmaal de mensen, like it or not, die het meeste gezag hebben thuis.”

'Het publiek vindt ook iets van dit soort vragen. Men wil er over mee praten en over van mening kunnen verschillen. De Europese ruimte moet meer mogelijkheden bieden aan oppositie, aan tegenstemmen en tegengeluid, aan kritiek. Tegenstemmen die niet meteen buiten de orde verklaard moeten worden onder het mom van 'u heeft het niet begrepen', of 'u bent geen echte Europeaan'. Dat is een nogal sterke neiging, die ik in Brussel heb gevoeld, die wellicht ook wat in D66 zit. Maar die neiging is juist ondemocratisch en versterkt de allergie die mensen hebben, een allergie voor het gevoel dat Europa alleen maar iets is dat verplicht is, dat vanuit Brussel met een

mengsel van technocratie en moreel superioriteitsgevoel over ons wordt uitgestort, zonder dat daar politiek debat over is.'

Waar moet dit Europese debat plaatsvinden?

'Dat is nog niet eenvoudig. Het Europees Parlement speelt daar zonder meer een wezenlijke rol. Als plaats waar conflicten tussen partijen, ideologische conflicten, zichtbaar worden. Bijvoorbeeld met de artikel 7-procedure tegen Hongarije. Politieke partijen werden gedwongen kleur te bekennen. Waar sta je nou, VVD? Of waar sta je nou, CSU? Democratie is het beheersbaar maken, door zichtbaar te maken, van strijd en onenigheid. Als je niet de ruimte vindt voor de belichaming van het conflict, van het debat, dan verplaatst het debat zich naar de straat, waar het zich vaak uit in geweld. Dat is heel wezenlijk, dat zien we vandaag de dag ook op veel plekken ter wereld gebeuren.'

'Het Europees Parlement, arena voor partijstrijd, kan niet alle conflicten tonen. In de Europese Unie moet je ook een ruimte hebben voor de strijd tussen landen, tussen nationale belangen. Die zijn vaak fundamentele. De Europese Raad van regeringsleiders is daar de plek voor. Het is net als het Parlement een plek van publieke zichtbaarheid, waar de pers komt, waar camera's zijn, waar personages zijn die we kennen. Het is heel belangrijk dat die conflicten daar worden belichaamd. Denk aan Merkel tegen Orbán in de migrantencrisis, die strijd werd daar uitgevochten. De politieke strijd is er dus al, maar die moet gekoesterd, geanalyseerd en gebruikt worden.'

Moet die politieke strijd in de Raad dan ook meer ruimte krijgen dan nu? Omdat het Europees Parlement die politieke overtuigingskracht mist?

'Het Parlement heeft een sterke formele legitimiteit, maar wat het minder heeft is gezag. Het mist vooral politiek gezag. Dat is een wat 'brutere' categorie. Legitimiteit is daar onderdeel van, maar gezag gaat ook over de vraag of iemands woord serieus wordt genomen. Dat heeft het Parlement minder. Er zijn onderwerpen waar het Parlement wel met gezag spreekt, bijvoorbeeld op het terrein van privacy, maar er zijn ook onderwerpen waar het Parlement minder gezag heeft omdat het niet wordt herkend door de bevolking als representatief.'

Is dat een punt van aandacht in de hervormingsdrang van de EU, dat men voorbij gaat aan dat aspect van politiek gezag? We staren ons stuk op legitimiteit.

‘Ja, ik zou dat discours een beetje willen openbreken. Zonder oog voor gezag kan je de Europese Unie niet begrijpen. Het is ook een van de redenen waarom de Raad in de jaren zeventig is opgericht. Omdat de Unie, zoals Jean Monnet stelde in zijn memoires, ‘a focus of authority’, een brandpunt van gezag, ontbeerde. En juist dat was nodig was om Europees beleid extra kracht en doorzettingsmacht te geven. Dat betekent niet dat die Europese Raad alles kan of mag. Er zijn mensen die mijn boek in dat opzicht te snel hebben gelezen. Gezag is een kwaliteit die verbonden moet worden met andere kwaliteiten. Men moet zich bewust zijn van de kwaliteiten en zwaktes van de instituties – en gelukkig zijn die grotendeels complementair.’

Is er niet een risico, als de Europese Raad het politieke zwaartepunt is, dat een nationale regeringsleider zich daarachter verschuilt?

‘Juist niet! Als Rutte in de schijnwerpers staat, ziet men dat hij daar is om handen te schudden en te *wheelen* en *dealen*. En dan kan hij niet zeggen ‘het moet van Brussel’. Mark, je bent er zelf bij! Ik pleit dus in algemene zin voor meer aandacht voor de Europese Raad, meer zichtbaarheid, zodat men zich er niet achter kan verschuilen.’

“Ik denk dat de discussie over kopgroepen aan kracht zal winnen de komende jaren.”

Hoe verhoudt deze analyse, van meer ruimte voor politiek, zich tot het idee van kopgroepen en een Europa van meerdere snelheden?

‘Ik denk dat die discussie over kopgroepen aan kracht zal winnen de komende jaren. Het is de spanning tussen inclusiviteit met iedereen en handelingsvermogen met een kleiner clubje. Dat is ook vaak de spanning tussen de Duitse wens iedereen aan boord te houden en de Franse *drive* om vooruit te gaan. Gezien de ontwikkelingen in Hongarije en Polen zal de discussie zich toespitsen op aantal thema’s. Migratie, de toekomst van Schengen en alles dat met justitie en binnenlandse zaken te maken heeft.’

‘Daar zal sterk naar voren moeten komen dat een Europa zonder binnengrenzen alleen houdbaar is als de landen ook gezamenlijk verantwoordelijkheid nemen voor de buitengrenzen. Zowel wat betreft grenscontroles als opvang van asielzoekers. Meedoen aan vrij verkeer van personen betekent ook de lasten dragen van het delen van een grens. Je zou daar dus met een kleiner clubje landen kunnen eindigen.’

Haalt de mogelijkheid van kopgroepen, in kleinere club iets regelen wat in breder verband niet lukt, niet de angel uit de ideeënstrijd en de politiek?

‘Kopgroepen zullen niet heel eenvoudig te realiseren zijn. Simpelweg omdat je veel kwesties niet kunt isoleren. Bijvoorbeeld zaken rond de interne markt, dat gaat al niet. Een groot deel van Europese wet- en regelgeving is daarom niet vatbaar voor kopgroepen. Brexit is hét voorbeeld van hoe complex en verweven de dossiers vaak zijn. Kopgroepen mogelijk maken is dus niet de weg openen naar permanente *cherry picking*.’

Hoe kijkt u naar de komende verkiezingen voor het Europees Parlement?

‘We moeten het hebben over de partijpolitieke positionering in Europa van het liberale centrum. En specifiek over het thema van democratische oppositie. Ik ben de afgelopen periode een paar keer in Parijs geweest en daar voel je in de kringen rond Macron heel sterk de neiging om de aankomende Europese verkiezingen in te steken als een herhaling van de Franse verkiezingen. Dat betekent dat Macron zal zeggen dat hij de kandidaat van het centrum is en de pro-Europese, hervormingsgezinde krachten van links en rechts zal verenigen tegen de flanken. Hij gaat dan met alle pro-Europese krachten de nationalisten te lijf.’

‘Ik wil hiervoor waarschuwen. Ik begrijp de aantrekkingskracht, vanuit electoraal perspectief op de korte termijn. ALDE gaat erin mee om zetels te winnen. Maar het probleem is het *en bloc* diaboliseren van alle kritische stemmen jegens de Europese Unie. Ze wegzetten als ‘slechte Europeanen’. Dat heeft als risico dat je bevestigt waar zoveel mensen moeite mee hebben, of allergisch voor zijn geworden, namelijk de morele superioriteit van Europa. Je móét ervoor zijn.’

Het versimpelt de politieke strijd tot een vóór of tégen Europa.

'Ja, je maakt er een existentiële vraag van. Je versterkt en verenigt de tegenkrachten die je wilt bestrijden. Omdat je voeding geeft aan het idee dat er binnen Europa geen ruimte is voor oppositie en kritiek. Dat je, als je dat doet, dan meteen buiten de orde wordt geplaatst. Neem bijvoorbeeld Orbán. Orbán de antidemocraat is in eigen land bezig de democratie te slopen, persvrijheid aan banden te leggen, academische vrijheid op te heffen. Daar kan niet ferm genoeg tegen worden opgetreden.'

'Maar aan de andere kant is er ook Orbán die positie inneemt in een inhoudelijk debat over migratie, over identiteit, over grensbeleid. En op dat punt moet hij niet bij voorbaat van het democratische speelveld afgeduwd worden, niet bij voorbaat als neofascist weg worden gezet. Want dan heb je twee gevolgen. Ten eerste dat je geen ruimte laat voor democratische legitieme oppositie. Terwijl daar ontzettend behoefte aan is, juist op dit thema, ook in West-Europa. Het tweede gevolg is fundamenteeler. Als je mensen dwingt te kiezen tussen het stoppen van migranten met als prijs de democratie óf het doorlaten van migranten in een democratisch systeem, dan zijn veel mensen bereid om de democratie te offeren. Het is gevaarlijk voor de toekomst van de democratie als we onvoldoende onderscheid maken tussen aantasting van de democratische besluitvorming en het verschillen van mening over beleid.'

Door onze fixatie op het besluit van prikkeldraad aan de grens verliezen we uit het oog hoe hij de besluitvorming in eigen land aantast?

'Ja, het verschil tussen het constitutionele niveau – grondwet, vrije pers, oppositie, academische vrijheid – en het inhoudelijk debat en wetgeving. Een deel van Europees rechts applaudisseert voor prikkeldraad aan de grens en kijkt weg wat betreft democratische ondermijning. Een andere groep, meer liberaal en progressief, vindt dat prikkeldraad zo erg, dat dat allemaal op een hoop wordt gegooid, samen met de aantastingen op constitutioneel niveau. Orbán profiteert van het niet maken van dat onderscheid.'

De Hoop Scheffer zei op het Van Mierlo Symposium in mei 2018 dat Hongarije en Polen een grotere bedreiging zijn voor de Europese Unie dan Brexit. Bent u dat met hem eens?

'De Hoop Scheffer bedoelde daar denk ik vooral die ondermijning van democratische waarden mee. En dat ben ik wel met hem mee eens. De kwesties van Polen en Hongarije zijn ongelooflijk moeilijk. Er is eigenlijk geen goed antwoord op.'

‘Men – Brussel, Parijs, Den Haag, Berlijn – zoekt naar drukmiddelen. Maar als Orbán niet inbindt, weet ik niet of men bereid is om over te gaan tot uitsluiting uit de Europese Unie. Dat is namelijk ook geen vrolijk vooruitzicht en dat lost het probleem ook niet op. Het zou de herbevestiging zijn van een oude deling tussen Oost- en West-Europa. Het brengt de spanning terug tussen Europa als waardenproject, als belichaming van democratie en mensenrechten, en Europa als geografisch project, de gedachte dat Europa op een dag zou samenvallen met het continent als geheel.’

Wat betreft die laatste gedachte: moet D66 dat ideaal van een federaal Europa, van een ever closer union, loslaten?

‘Ja. Als een federaal Europa neerkomt op staatsvorming en centralisatie met de Commissie als regering: ja, laat dat los. Het spoort niet met de geschiedenis van de Europese Unie. De Europese Unie is een uitdrukking van de eenheid van ons continent, maar ook van de pluraliteit van ons continent. Neem alleen al Frankrijk en Duitsland. Twee buurlanden die in ongeveer alles totaal verschillend zijn. Ik denk dat het heel belangrijk is dat die verschillen ook zichtbaar blijven en erkend worden. Dat moet niet onder het motto van federalisering weg worden gemoffeld.’

“Als een federaal Europa neerkomt op staatsvorming en centralisatie met de Commissie als regering: laat dat los.”

Tot slot, wat is een blinde vlek voor D66 als ze het hebben over Europa?

‘De behoefte aan bescherming die veel kiezers hebben. Het besef dat Europa, juist vanwege de openheid die het biedt, door veel kiezers als bedreiging wordt gezien en dat dat niet helemaal onterecht is. De Europese Unie werkt van nature aan het neerhalen van grenzen, aan het vergroten van vrijheden en kansen. Kansen voor het type mensen dat op D66 stemt. Ook mensen zoals ik, zeg ik er meteen bij. Mensen die van reizen houden, die diploma's hebben, die talen spreken, die eerder in termen van kansen denken dan van bedreigingen.’

‘Maar er zijn veel kiezers voor wie dat niet geldt. Die groep verwacht van Europa niet per se kansen en vrijheden, maar bescherming. Vooral qua identiteit. Die mensen hebben het besef dat Europa de Europese beschaving op het wereldtoneel alleen kan verdedigen als we dat samendoen. Als het antwoord op de kiezersrevolte van de afgelopen jaren is: we moeten ons werk beter doen, nog meer wetgeving en rechten voor mensen regelen, dan is dat dus precies verkeerd. Dan zit je in de groef, dat je alleen voor je eigen klanten werkt, voor je eigen clientèle, en niet voor de mensen die zich in de steek gelaten voelen.’

Het interview met Luuk van Middelaar verscheen in december 2018 in ‘idee’, het politiek-wetenschappelijk tijdschrift van de Mr. Hans van Mierlo Stichting.’

Ulrike Guérot

“Waarom zouden Europese burgers gaan stemmen als ze het beleid niet kunnen bepalen?”

Door Daniël Boomsma

Ulrike Guérot (1964) studeerde geschiedenis, politieke wetenschappen en filosofie en promoveerde in 1995 op een proefschrift over Frans socialisme. In haar loopbaan wisselde ze beleidsmatige en politieke functies af met academische aanstellingen. Ze werkte onder meer bij de denktank *Notre Europe* van Jacques Delors en doceerde Europese studies in Washington, D.C. Na haar terugkeer naar Europa was ze onder meer hoofd buitenlands beleid van het *German Marshall Fund*. Ze publiceerde onder meer *What does Germany think about Europe?* en het manifest *Warum Europa eine Republik werden muss!*. In dit manifest grijpt Guérot terug op de wortels van de politieke theorie en stelt ze dat de Europese Unie in haar huidige vorm niet houdbaar is. Om burgers weer bij Europa te betrekken, is een rigoureuze systeemwijziging nodig: een Europese republiek met een echte uitvoerende en wetgevende macht.

“We hebben geen postnationaal Europa nodig. We moeten streven naar een transnationale Europese staat.”

Het idee van een Europese Republiek suggereert een postnationale democratie. Moeten we afscheid nemen van de natiestaat?

‘Ik houd niet van het woord postnationaal. We hebben geen postnationaal Europa nodig. We moeten streven naar een transnationale Europese staat. Een échte republiek. De natie heeft daarin een plek. Het woord republiek gebruiken we als we een staat willen maken, Nederland als monarchie natuurlijk uitgezonderd. Maar wie naar de rest van de Europese natiestaten kijkt, die ziet de republiek overal. We hebben de Republiek van Duitsland, van Portugal, Italië, Frankrijk, Oostenrijk,

enzovoort. Allen berusten ze op democratische besluitvorming, binnen het kader van een Grondwet. De republiek is de meest gangbare manier om een staat vorm te geven, te constitutionaliseren. In de negentiende eeuw gebeurde dat veelvuldig. De Italiaanse republiek die Garibaldi [Italiaanse generaal, die een leidende rol speelde in de vorming van het moderne Italië, red.] stichtte, was in feite een samensmelten van de naties van Napels en Venetië onder één Grondwet. En de Duitse republiek bracht Saxen, Beieren en Pruisen bij elkaar. Waarom zou Europa dat nu niet kunnen doen met de Europese natiestaten? Wij zijn burgers van Europa, maar waar is onze Europese staat? Daar het je een republiek voor nodig.'

Naties en een Europese republiek kunnen naast elkaar bestaan?

'Ja, maar naties worden tegenwoordig vaak gedefinieerd aan de hand van opvattingen over identiteit en cultuur. Ik zeg: dat definieert het juist niet. Een natie heeft twee elementen: het moet een Grondwet hebben, en er moet sprake zijn van gedeelde, geïnstitutionaliseerde solidariteit. De Koerden vormen zo bekeken bijvoorbeeld geen natie. Het delen van een cultuur maakt nog geen natie, laat staan een natiestaat. Het moment waarop een volk een regering kan vormen, de macht kan wegstemmen of installeren en gedeelde solidariteit heeft – bijvoorbeeld een werkloosheidsuitkering waar iedereen recht op heeft – pas *dán* vormen ze een natie. Dan is het teruggebracht tot de kern, een *civic notion*.'

'Het gaat uiteindelijk over burgerschap, niet over de 'Volksstam' waartoe iemand behoort. Je kunt Catalaans zijn en in de Spaanse natiestaat leven. We moeten dus een onderscheid maken tussen nationaliteit en burgerschap. Als je dat doet, dan ligt de weg open voor een Europese republiek. Dat is overigens geen nieuw idee. Bij mensen als Ulrich Beck [Duitse socioloog, red.] en Jürgen Habermas [Duitse filosoof, red.] zie je de discussie over een Europese staat en Europees burgerschap met behoud van de Europese naties al terug. Twintig, dertig jaar geleden lag het allemaal al op tafel. Laten we daar uit putten.'

U bent in uw kritiek fel op de huidige Europese Unie, die de belichaming zou zijn van een post-democratisch systeem.

'Post-democratisch komt van de Britse politiek theoreticus Colin Crouch. Het berust op het idee dat je kunt stemmen, maar niet kunt kiezen. In het huidige systeem zijn de Europese burgers niet de soeverein. Ze kunnen stemmen, maar ze bepalen niet wie er gaat regeren of welk beleid er wordt gemaakt. En dan reist de vraag: wat is de legitimiteit van de huidige Europese Unie? Als het om beleid gaat, is het nu erg onoverzichtelijk en ondemocratisch.'

‘Kijk naar de Trojka [de Europese Commissie, de Europese Centrale Bank en het Internationaal Monetair Fonds, red.], die beleid maakte voor Griekenland zonder dat het Griekse parlement dat echt goedkeurde. Kijk naar de Europese Commissie, die weliswaar een systeem van Spitzenkandidaten heeft [kandidaten die de Europese parlementsfracties naar voren schuiven om voorzitter van de Europese commissie te worden, red], maar waarvan de voorzitter officieel nog steeds benoemd wordt door de Europese Raad. En zie het Europees Parlement, dat weliswaar gekozen wordt maar geen duidelijke wetgevende taak heeft. De Europese Raad gaat daar immers over. Waarom, vraag ik me af, zouden Europese burgers gaan stemmen als ze het beleid voor Europa niet kunnen bepalen? Met welke motivatie gaan mensen stemmen als ze niet het idee hebben invloed te kunnen uitoefenen op het beleid van de toekomst?’

“In het huidige systeem zijn de Europese burgers niet de soeverein. Ze kunnen stemmen, maar ze bepalen niet wie er gaat regeren of welk beleid er wordt gemaakt.”

Wat moet er veranderen?

‘In een Europese republiek zouden we de omslag van *governance* naar *government* moeten maken, van besturen naar regeren. In plaats van de Europese Raad, die we moeten afschaffen, zou het Parlement moeten bepalen wie de Europese regering gaat vormen. Uiteindelijk gaat het erom dat we Europees burgerschap echte politieke betekenis geven. Burgerschap is meer dan: ‘we houden van elkaar, we delen dezelfde waarden en we zijn allen Europeanen.’ Natuurlijk heeft La nation du citoyen, zoals de Fransen het zo mooi zeggen, een normatieve betekenis. Het gaat over gedeelde waarden. Maar het heeft ook een juridische dimensie, die politieke rechten en zeggenschap met zich mee moet brengen. Zo bekeken is Europees burgerschap het antwoord op het democratisch tekort van de Unie.’

Het idee van een republiek gaat niet alleen over democratie, maar ook over het algemeen belang. In uw boek stelt u dat we dat uit het oog zijn verloren. Vorig jaar ondertekende u een manifest van de Franse econoom Thomas Piketty waarin hij sprak van een ‘hardcore liberalisme’ dat de Europese politiek zou domineren, ondanks groeiende ongelijkheid. Hoe zou u dat liberalisme omschrijven?

‘Wat Piketty bedoelt is dat het liberalisme is geperverteerd. Het is afgedreven van wat het werkelijk betekent, van haar oorspronkelijke doel. Tegenwoordig wordt daar vaak het woord ‘neoliberalisme’ voor gebruikt, een stroming die het egoïsme centraal stelt. In mijn boek breek ik een lans voor republikeins liberalisme, gebaseerd op de *res publica*, het algemeen belang. In een republiek wordt het algemeen belang georganiseerd en beschermd, bijvoorbeeld door mensen in staat te stellen daaraan bij te dragen en van iedereen een eerlijke bijdrage te vragen.’

‘Het is een liberalisme dat oog heeft voor ongelijkheid, voor ieder die niet mee kan in de republiek. Om zichzelf in stand te houden heeft een republiek in deze visie een plicht om verschillen in inkomens en vermogens te matigen en waar nodig te bestrijden. Dát liberalisme, het oorspronkelijke republikeinse liberalisme, zouden we moeten herontdekken. Ik heb daarvoor inspiratie geput uit het boek *Egaliberté* van de Franse filosoof Etienne Balibar. Hij wijst erop dat vrijheid, gelijkheid en broederschap allen nodig zijn voor het algemeen belang. Het is nooit vrijheid alleen. Je kan niet één waarde verabsoluteren. Alleen het geheel aan waarden vormt een logisch geheel.’

“Als je niet fatsoenlijk belasting kunt heffen op Europees niveau, dat kun je het probleem van groeiende ongelijkheid ook niet wezenlijk bestrijden.”

Welke stap moeten we in Europa zetten om dit liberalisme weer te omarmen?

‘Op Europees niveau domineert niet het republikeinse, maar het geperverteerde neo-liberalisme. De Unie is niet de hoeder van *res publica*. Er is bijvoorbeeld geen echt sociaal beleid. Kijk naar de Europese Commissie. Die kan alleen maar investeren en fondsen werven. Maar een echt herverdelingsbeleid, tussen burgers

én tussen landen, ontbreekt. Er wordt namelijk geen belasting geheven. Nu zoekt de Commissie naar private of privaats-publieke partners voor een project en zorgt dat private investeringen op de plekken komen waar ze het meest nodig zijn. Denk aan regio's met hoge werkloosheid of verwaarloosde infrastructuur. Maar er worden geen belastingen geheven. De *Panama Papers* [grootschalige belastingontduiking van 'offshore' bedrijven, red.] waren een exemplarisch voorbeeld van hoe het op dat gebied mis gaat. Het probleem is heel fundamenteel.'

'Als je niet fatsoenlijk belasting kunt heffen op Europees niveau, dat kun je het probleem van groeiende ongelijkheid ook niet wezenlijk bestrijden. Herverdeling is een taak van de staat, maar de huidige Europese Unie kan die niet vervullen. Feitelijk beschermt de Unie alleen markten, geen burgers. Het kan burgers niets anders beloven dan te zoeken naar investeringen en de rijken en grote bedrijven proberen te bewegen meer 'sociaal' te investeren. Als je iets aan de ongelijkheid in Europa wilt doen, dan zal er op Europees niveau een werkelijk sociaal beleid moeten komen, mét belastingen. Gebeurt dat niet, dan verliezen mensen hun vertrouwen in het systeem. En dat leidt tot de erosie van het idee van het algemeen belang, van de *res publica*.'

Bruno Mações

“We leven in een wereld waarin de oude verhoudingen, die ons eeuwenlang hebben geholpen om onze wereld vorm te geven, niet langer gelden.”

Door Milan Assies

Bruno Maçães (1974) was tussen 2013 en 2015 minister van Europese Zaken van Portugal. Hij kreeg te maken met een zware binnenlandse economische crisis in een tijd waarin op het Europese toneel het einde van de financieel-economische crisis en de start van de migratiecrisis elkaar opvolgden. Voor zijn ministerschap promoveerde hij in de politicologie aan *Harvard University* en werkte hij als onderzoeker aan het *American Enterprise Institute* en *Carnegie Europe*. Tegenwoordig is Maçães verbonden aan het *Hudson Institute* in Washington D.C.. In zijn bekendste boek *The Dawn of Eurasia* - waarvoor hij zes maanden van Baku tot Samarkant en van Vladivostok tot Beijing reisde om de transformatie van ‘Eurazië’ vast te leggen - beschrijft hij hoe de scheidslijn tussen Europa en Azië niet langer bestaat. In zijn recentste boek *The Belt and Road: A Chinese World Order*, onderzoekt hij de implicaties van het Chinese *Belt and Road Initiative*.

Waarom hecht u zo'n belang aan de opkomst van Azië voor Europa?

‘De scheiding tussen Europa en het Oosten, zoals deze er jaren was, is veroorzaakt doordat Europa moderniseerde en technologisch gezien enorme sprongen nam, terwijl Azië dat niet deed. Ze bevonden zich bijna in verschillende tijdperken. Dit heeft een zeer grote kloof gecreëerd, twee verschillende leefwerelden, die ook is terug te vinden in negentiende-eeuwse reisverhalen. Ik beargumenteer dat deze scheiding niet langer bestaat.’

‘Europese landen lijken in veel opzichten op Aziatische landen. En als het op de economie aankomt, dan zijn de verbindingen zeer ver ontwikkeld. Handel tussen Europa en Azië is nu belangrijker dan handel tussen Europa en de Verenigde Staten. We leven in een wereld waarin de oude verhoudingen, die ons eeuwenlang hebben geholpen om onze wereld vorm te geven, niet langer gelden. We moeten nu gaan nadenken over wat onze plek wordt in deze nieuwe wereld.’

Hebben we dus een soort ‘pivot to Asia’ nodig?

‘Europa heeft een eigen strategie nodig als het op Rusland, China en India aankomt. Hele politieke strategieën, niet enkel economische. Dat is nu van groot belang. Als dit niet ontwikkeld wordt hangen daar grote negatieve consequenties aan. Als je één oorzaak zoekt van de crises waar Europa de afgelopen jaren te maken heeft gehad, dan is dat het onvermogen om met invloed uit het Oosten om te gaan. Vluchtelingen, Chinese economische macht, Russische militaire avonturen. Europa lijkt te geloven dat het dit allemaal gewoon kan negeren. En, zoals zo vaak, is de consequentie van dingen nu negeren, dat je er op een later moment als de situatie vele malen erger is als nog mee geconfronteerd wordt.’

Ziet u, met de huidige staat van Europa, met alle populistische, anti-hervormingsgezinde krachten die rondgaan, dat er mogelijkheden liggen om oplossingen te vinden voor de kwesties die u beschrijft?

‘We moeten goed bedenken waar dit populisme vandaan komt. Populisme heeft altijd bestaan. In het verleden lagen de oorzaken in de Europese samenlevingen zelf, zoals de verdeling van welvaart, vragen rondom traditie en vele andere kwesties. Nu denk ik dat de oorzaak niet zozeer intern ligt en dat het een fout is om te denken dat dit in de kern gaat over ongelijkheid. De oorzaken zijn voornamelijk extern. Ze hebben te maken met het feit dat Europa zijn macht en invloed in de wereld heeft zien verminderen. In het geval van de vluchtelingencrisis en immigratieproblematiek is dit duidelijk te zien. En dan is er het China-vraagstuk. De economische impact van China in Europa is heel groot, terwijl veel van de brandstof van het populisme zit in het idee dat we de controle aan het verliezen zijn. En we verliezen die controle, omdat anderen rondom ons machtiger geworden zijn. We zijn niet langer in staat om ons lot onafhankelijk van de rest van de wereld vorm te geven.’

De oorzaken van het opkomende populisme liggen dus buiten de EU.

'De populisten halen voor een groot deel stemmen uit de onvrede over vluchtelingen en migratie. Dat eerste is evident extern. Dat laatste komt voornamelijk door Europese bedrijven die immigranten nodig hebben om voor lagere salarissen te werken. Zo blijven ze competitief in tijden van globalisering. Dat heeft een economische noodzaak voor open grenzen gecreëerd. Verder gaan veel banen in Europa verloren, omdat de competitie met Azië toeneemt. Kijkt men naar Rusland, als 'sterk' land, dan vinden sommigen Europa soms zwak afsteken, zeker de Italiaanse populistten. Als je dit alles overziet, dan zie je dat deze patronen hun oorsprong buiten de grenzen van Europa hebben. We zijn gewend geraakt aan het feit dat we onze eisen aan de rest van de wereld konden dicteren, en dat is niet langer het geval. Dat heeft traumatische consequenties, en daar is populisme een gevolg van.'

“We zijn gewend geraakt aan het feit dat we onze eisen aan de rest van de wereld konden dicteren, en dat is niet langer het geval.”

Dus, wat te doen?

'De hoeveelheid controle terugkrijgen die we in het verleden hadden is niet mogelijk. Dat is de consequentie van globalisering. Maar, neem Syrië. De Syrische burgeroorlog heeft in vele aspecten diepe, diepe sporen nagelaten in Europa. Het gebruik van chemische wapens heeft in twijfel getrokken dat wat een uitkomst was van de Europese geschiedenis: de uitbanning van chemische wapens, als gevolg van de Eerste Wereldoorlog. En er is de aanwezigheid van Syrische vluchtelingen in Europa. Ook dat heeft onze politiek op de kop gezet heeft. Maar als het zo'n grote impact heeft op Europese politiek, waarom laat Europa het dan zo afweten als het op Syrië aankomt? Rusland zit aan tafel, Turkije zit aan tafel, de VS zitten nog steeds aan tafel, en ook Iran, Saudi-Arabië en Israël doen mee. Zelfs China bemoeit zich meer met het Syrische vraagstuk dan Europa. Dat is volkomen bizar, want de Syrische burgeroorlog heeft praktisch geen impact gehad op China. Als nog is China geïnteresseerd en betrokken, terwijl Europa zich afzijdig houdt.'

Ligt hier niet een gebrek aan Europees buitenlandbeleid aan ten grondslag? En kan de Europese Unie zonder militaire macht überhaupt een invloedrijke stem zijn?

‘Dat is een grote vraag. Ik ben zeker voorstander van het vergroten van de Europese hard power-capaciteiten, maar laten we eerst maar eens beginnen met een gecoördineerd Europees buitenlandbeleid. Er is een boel verwarring op dat gebied. Want de enige manier waarop je een gemeenschappelijk Europees buitenlandbeleid voert, is door minder nationaal buitenlandbeleid te voeren. Dat zie je ook elders: Nederland kan niet onafhankelijk een vrijhandelsverdrag met een ander land afsluiten. We hebben Europees handelsbeleid, omdat we nationaal handelsbeleid hebben uitgebannen. Als we een Europees buitenlandbeleid willen hebben, zal daarmee hetzelfde moeten gebeuren. Uiteindelijk zullen de lidstaten geen minister van Buitenlandse Zaken meer hebben, of enkel en alleen om aan tafel bij de Europese Raad te zitten. Dat zou échte verandering zijn.’

“Het voelt soms alsof we teruggaan naar de tijd van de Mongolen, bang als we zijn voor de duistere krachten uit het Oosten. Dat is fout.”

In Europese verkiezingscampagnes heerst vaak het beeld van Europa als een gemeenschap van waarden, die deze ook actief promoot in de rest van de wereld. Is deze rol voorbij als het aan u ligt?

‘Om eerlijk te zijn is Europa nooit echt succesvol geweest in het verspreiden van waarden. Ik denk ook dat Brussel dat inmiddels wel heeft opgegeven. Hier en daar vind je nog wel een Europarlementariër die er groot voorstander van is, maar het is allang geen serieus beleid meer dat vanuit het machtscentrum van de commissie of iets dergelijks komt. Het idee dat wij ‘onze weg’ kunnen prediken, en dat de rest dan volgt, is nonsens. Dat was en is een onrealistisch project.’

‘We lijken nu overigens wel door te schieten de andere kant op. In plaats van prediken, isoleren we onszelf van de rest van de wereld. Door een soort muur op te trekken, symbolisch, en in sommige gevallen in het echt. Om ons te beschermen

tegen Azië, wat inmiddels bijna een eng woord is geworden. Het voelt soms alsof we teruggaan naar de tijd van de Mongolen, bang als we zijn voor de duistere krachten uit het Oosten. Dat is fout. We moeten leren hoe we kunnen leven in een wereld waarin niemand de baas is. Om met anderen te leven, tegen ze te vechten, met ze samen te werken, afhankelijk van de omstandigheden en de kwesties die spelen.'

Over invloed uit het Oosten gesproken: u schreef een boek over het Belt and Road Initiative (een grootschalig Chinese ontwikkelingsstrategie om landen in Eurazië meer te laten samenwerken en integreren). Is dit een duidelijk geval van economische machtspolitiek waar Europa hard tegenin moet gaan of biedt het ook mogelijkheden? Moet Europa misschien zelf soortgelijke projecten gaan ondernemen?

'Ik denk dat het snel duidelijk zal worden dat degene die de nieuwe infrastructuur in de nieuwe Euraziatische wereld beheert, machtig is. Die infrastructuur kan namelijk voor politieke doeleinden gebruikt worden. Daarom moet Europa een deel van die infrastructuur gaan beheren en ook sommige infrastructuur met China gaan delen. Anders komen we straks in een wereld terecht waarin we volledig afhankelijk zijn van handel, terwijl iemand anders de havens beheert. En die havens ook kan sluiten, als vergelding voor bepaalde politieke beslissingen. Of verschillende prijzen voor verschillende bedrijven gaat hanteren. Er is een boel dat je kan doen als je eenmaal de kritieke infrastructuur in de nieuwe wereld in handen hebt.'

U schetst een wereld waarin niemand echt de baas is. Is daarmee ook de rol van de bekende internationale Westerse instituties uitgespeeld? Bijvoorbeeld, zal de Wereldhandelsorganisatie voorgoed aan invloed verliezen?'

Dat lijkt op dit moment te gebeuren, al denk ik dat de Wereldhandelsorganisatie niet het meest dramatische geval is, omdat het sowieso al een relatief zwakke organisatie was. Het belangrijkste geval van verlies aan invloed is het IMF. Lang gewend om oppermachtig te zijn, zien we de afgelopen tijd dat het, zoals in Pakistan niet lang geleden, moeite heeft om een voet tussen de deur te krijgen. En dat is direct gelinkt aan de opkomst van China en het feit dat het parallelle instituties aan het opzetten is, waaronder ook financiële instituties. We moeten zien hoe zich dat ontwikkelt en of dit enkel tijdelijk is. De Aziatische Internationale Investeringsbank werd slechts drie jaar geleden opgericht.'

Hoe past de Atlantische alliantie nog in Europa's toekomst?

'Nou, ik denk dat de relatie tussen Europa en de VS structureel aan het veranderen is. We zullen nooit meer teruggaan naar hoe het was. Die verandering is overigens al ingezet onder Obama. De relatie wordt meer en meer tactisch en strategisch, en minder ideologisch. Het is onderdeel van een machtsvraagstuk geworden. Waarden of een bepaalde visie op de wereld doen er minder toe. Dus ik denk dat Europa voor de komende decennia een vrij goede relatie met de VS zal hebben, simpelweg omdat de VS bezorgd zijn over China en Rusland en ze er belang bij hebben dat Europa als tegenmacht fungeert. Het verband kan daarmee nog steeds sterk en productief zijn, maar wel anders dan het in het verleden geweest is.'

“Eurazië zal niet zoals Europa zijn, zeker niet, maar het moet wel een wereld zijn waarin we ons in zekere mate thuis kunnen voelen.”

Europa moet op eigen benen leren staan, is dus eigenlijk uw pleidooi.

'Ja, allereerst moet er een legitiem Europees buitenlandbeleid opgetuigd worden. Gemeenschappelijk veiligheidsbeleid kan daarna ontwikkeld worden. Dat bestaat op dit moment niet. Ik ben er zeker van dat we over vijf jaar iets hebben dat daadwerkelijk de titel Europees Buitenlandminister verdient. Federica Mogherini verdient die titel op dit moment absoluut niet.'

'Ook zullen we een strategie voor deze nieuwe wereld moeten ontwikkelen. Een wereld waarin Azië en Europa zijn geïntegreerd. Waar er zeer invloedrijke machtsblokken zijn die dezelfde ruimte met ons delen, Rusland en China in het bijzonder. We moeten zorgen dat we de capaciteiten en welwillendheid hebben om deze Euraziatische wereld mede vorm te geven. Dat het een wereld is waarin we kunnen leven. Eurazië zal niet zoals Europa zijn, zeker niet, maar het moet wel een wereld zijn waarin we ons in zekere mate thuis kunnen voelen.'

Mujtaba Rahman

“Er is op dit moment een leiderschapsvacuüm binnen de Europese top.”

Door Milan Assies

Mujtaba Rahman (1978) is Hoofd Europa bij de Eurasia Group, een consultancykantoor gericht op het adviseren van investeerders over politieke risico's, opgericht door Ian Bremmer. Hij adviseert op het gebied van Brexit, verkiezingen, de Europees-Turkse relaties, sancties tegen Rusland en de Europese Centrale Bank. Naast zijn werk bij de Eurasia Group is Rahman verbonden aan New York University's Stern Business School, Sciences-Po in Paris en de London School of Economics (LSE), waar hij political risk doceert. Hij studeerde af aan de Universiteit van Columbia en LSE. Voor zijn carrière als adviseur en docent was Rahman ambtenaar bij de Europese Commissie en het Britse ministerie van Financiën. Hij pleit voor meer leiderschap in de EU. Anders zullen eurosceptische krachten de legitimiteit van de EU van binnenuit afbreken.

Wat is de grootste zorg van investeerders op dit moment? De Brexit?

‘De artikel 50-onderhandelingen nemen natuurlijk een enorme hoeveelheid tijd in beslag. Maar, begrijp me niet verkeerd, het is zeker niet enige zorg van investeerders. Er zijn grotere vragen over de toekomst van de Europese Unie die spelen in de hoofden van diegenen die Europa nauw volgen. Frankrijk wordt het meest nauwlettend gevolgd, meer nog dan de Brexit. De implicaties van de wankelende politieke situatie van Macron aan de vooravond van de Europese verkiezingen zijn mogelijk enorm. Er is op dit moment een leiderschapsvacuüm binnen de Europese top. Iedereen keek naar Macron om een leidende rol te pakken, en nu heeft een grote interne schok (de Gilet Jaunes-protesten, red.) het presidentschap enorm veel invloed ontnomen. Dat heeft grote gevolgen voor de toekomst van Europa.’

En Duitsland? Merkel heeft binnen Europa toch zeker een leidende rol?

'Het Duitse leiderschapsvraagstuk is immens belangrijk, nu Merkel langzaam maar zeker bezig is met een vertrek uit het centrum van de macht. Haar opvolger mag dan al gekozen zijn (Annegret Kramp-Karrenbauer, red.), maar er zijn veel vragen over de stabiliteit van de Grote Coalitie. Dat brengt fundamentele onzekerheid met zich mee over de toekomst van Europa.'

'Overigens is er ook de Italiaanse kwestie. Er ligt een overeenkomst tussen de Italiaanse overheid en de EU over fiscaal beleid, maar het overkoepelende probleem blijft bestaan. In Rome huist een eurosceptische regering die bestaat uit twee populistische partijen. Ze hebben een agenda die zeer anti-Europees is, van migratie tot economisch beleid. Op de middellange-tot-lange termijn zijn ze een existentieel gevaar voor de stabiliteit van de Eurozone. Salvini, de leider van *Lega Nord*, zal een prominente en dominante politieke speler zijn tijdens de Europese verkiezingen. Hij heeft grote ambities, niet enkel in Italië, maar in heel Europa. Hij wil, samen met illiberale leiders als Victor Orbán, Europa hervormen naar zijn visie. Dat is zorgwekkend. Zeker als je kijkt naar de rest van de *big four* – het VK, Frankrijk, Duitsland. Op dit moment zijn dat naar binnen kijkende regeringen, afgeleid door binnenlandse uitdagingen die niet in staat zijn om op Europees niveau een leidende rol te pakken.'

“Salvini zal een prominente en dominante politieke speler zijn tijdens de Europese verkiezingen. Hij heeft grote ambities, niet enkel in Italië, maar in heel Europa.”

De afgelopen jaren lijken er veel illiberale, populistische partijen te zijn opgekomen. Is er één oorzaak aan te wijzen waarom zij aan invloed winnen?

'Er zijn een aantal zeer context-specifieke redenen voor populistische bewegingen in deze landen. Daarbij moet ik ook zeggen dat populisme pas echt voet aan de grond

kreeg na de Griekse schulden crisis. Het was een fenomeen in Zuid-Europa, dat daarna groter werd in samenhang met de migratie crisis van 2013-2014. Het was een combinatie van economie en migratie die resulteerden in toenemende eurosceptis.'

'De wortels van dit populisme zijn natuurlijk ouder dan het afgelopen decennium, het draait om grote vragen. Is de monetaire unie in staat om groei en welvaart te leveren voor burgers in heel Europa? Zijn de instituties in Brussel in staat resultaten te leveren die burgers doen geloven dat de EU tastbare voordelen oplevert in hun leven? Zijn instituties in Brussel voldoende responsief ten opzichte van democratische uitkomsten, of is er een tekort? Zo ja, kunnen we daar wat aan doen? Deze structurele vragen hebben bestaan al lange tijd. Nu ze zijn gecombineerd met twee crises – de Griekse schulden crisis en de Noord-Afrikaanse vluchtelingen crisis – hebben ze een meer acute vorm aangenomen.'

Hoe kijk je aan tegen de komende Europese Verkiezingen?

'In 2014 boeide niemand de Europese verkiezingen iets. Er was een lage opkomst, de implicaties van de uitkomst waren niet zo groot – voor beleidsmakers noch investeerders. 2019 gaat anders zijn, en wel hierom. Allereerst gaan de populistten het waarschijnlijk goed doen in de grote lidstaten. Ze zullen meer Europarlementariërs dan ooit naar Brussel brengen. Ik denk aan Duitsland, Frankrijk, Italië, Hongarije, Roemenië en Polen. In deze landen lijken populistische partijen het goed te gaan doen. Ze zullen gaan groeien en dat doen ze ten koste van de twee dominante politieke families, de christendemocratische Europese Volkspartij en de Sociaaldemocraten. Dat is het eerste, belangrijkste punt.'

'Dan de tweede kwestie. De populistten gaan zich waarschijnlijk effectiever en strakker organiseren dan ze ooit eerder gedaan hebben. Ik denk dan niet aan een pan-Europese partij of een politieke familie. Toch zullen ze, door effectiever samen te werken, de richting van de EU meer kunnen beïnvloeden.'

'Ten derde zullen ze invloed kunnen uitoefenen op de invulling van Europese topposities. Het Europees Parlement heeft invloed op de selectie van de commissie leiding, de president van de Raad, het college van commissarissen, via plenaire hoorzittingen. Grotere hoeveelheden Europarlementariërs en effectievere samenwerking zullen de populistten in staat stellen de selectie van kandidaten te beïnvloeden. En tot slot zijn er de implicaties voor het gevoerde beleid, dat ze ook kunnen beïnvloeden.'

Hoe zal beleid precies beïnvloed gaan worden?

‘Op drie verschillende manieren. Allereerst heb je het dagelijks bestuur. Stel dat we straks vier populistische commissarissen hebben. Bijvoorbeeld een Oostenrijker, een Italiaan, een Hongaar en een Pool. Dan heeft dat een enorme impact op hoe effectief de Europese Commissie kan zijn op dagelijkse basis. Vergeet niet dat veel beslissingen worden genomen op basis van consensus in het college.’

‘Vervolgens moeten we kijken naar welk beleid precies klaarligt voor de commissie in het komend jaar: handelsverdragen met het Verenigd Koninkrijk en de Verenigde Staten, het hervormen van Europees asielrecht, het hervormen van de Eurozone, een overeenkomst over de principes van een Eurozonebudget, noem maar op. Op al deze gebieden gaat het in toenemende mate moeilijker worden om overeenkomsten te bereiken, als je populisten in het parlement, in de commissie en in de raad hebt.’

‘De derde beleidszorg ligt bij crisismanagement, en dat is meer dan terecht. In het geval dat er een marktcrisis in Italië of een ander land uitbreekt, wordt het steeds onduidelijker hoe effectief Europa kan optreden, als Brusselse instituties meer en meer gecontroleerd worden door populistische regeringen en Europarlementariërs.’

‘Dus, uitzoemend, zeg ik dat populisme tot nu toe voornamelijk een probleem was van de lidstaten. Een typisch nationaal probleem. Wat dit jaar interessant wordt, wat uniek is aan 2019, is dat het de eerste keer is dat populisme naar Brussel gaat. Het is de eerste keer dat populistten Brusselse instituties gaan infiltreren. Dat is nieuw. Ze kunnen beginnen met het eroderen van Brusselse instituties van binnenuit. Dat is een enorm structureel gevaar op de lange termijn. Dat is waarom de verkiezingen in 2019 zo belangrijk zijn.’

“Populisten kunnen Brusselse instituties van binnenuit laten eroderen. Dat is een structureel gevaar op de lange termijn.”

Hoe kunnen liberale bewegingen zich hiertegen mobiliseren?

‘Het is een lastige situatie, want wat liberale overheden nu moeten doen is verenigen rondom een pakket aan oplossingen die betekenisvol zijn voor burgers in heel Europa.’

Het bereiken van consensus over hoe die oplossingen eruit zien is alleen erg lastig. Dat dit zo extreem moeilijk lijkt, komt vooral door de tegengestelde belangen van Noord- en Zuid-Europa. Het is cruciaal migratie op een structurele, pan-Europese manier aan te pakken, zeker als je kijkt naar de migratietrends op lange termijn vanuit de MENA-regio (Midden-Oosten en Noord-Afrika, red.). Brusselse instituties moeten veel responsiever worden en meer democratische verantwoording afleggen aan de Europese burgers. Dat zijn belangrijke doelen die veel mensen delen, maar de vraag is hoe we dat gaan bereiken.'

'Veel liberale overheden keken de afgelopen tijd naar Macron als de figuur om richting te geven, nadat hij in zijn Sorbonne-toespraak zijn 'grote visie' op Europa uiteenzette. Helaas blijkt de werkelijkheid weerbarstig. Wat hij nu bereikt heeft is een fractie van wat hij wilde bereiken. En dan ligt hij op dit moment ook nog in eigen land onder vuur. Dus waar moet verandering vandaan komen? Het is niet zo gemakkelijk om die vraag nu te beantwoorden. Het is een structurele kwestie waar Europa mee moet dealen. Europa moet zichzelf hervormen.'

Is Frankrijk het enige land dat mogelijkwerijs een motor van verandering kan zijn, of zijn er nog andere Europese landen die een voortrekkersrol kunnen pakken?

'Het meest van belang op dit moment, is de machtsoverdracht van Merkel in Duitsland. Als een nieuwe leider in Europa opstaat en zorgt voor meer stabiliteit in Duitsland, dan is dat een mogelijk begin van toenemende samenwerking tussen Frankrijk en Duitsland op een Europees niveau. Zo'n samenwerking kan helpen bij het bouwen van Europese consensus. Het is erg lastig om iets voor elkaar te krijgen als Merkel is afgeleid door binnenlandse aangelegenheden, of het nou een slecht verkiezingsresultaat is in een Bundesland of een leiderschapsstrijd. Als Merkel elders is met haar gedachten, dan zien we direct een leiderschapsvacuüm op Europees niveau.'

Een goed voorbeeld van die tegenstelling tussen Noord en Zuid, waar u eerder over sprak, is wellicht het vorige jaar opgetuigde Hanzeverbond, onder leiding van Nederland.

'Deze groep staat op, op het moment dat Duitsland geen echte leiderschapsrol vervult. Normaal gesproken zouden deze landen in staat zijn achter de brede rug van de Duitsers te schuilen, als het om oppositie tegen het verdiepen van Eurozone gaat. Tijdens de Griekse schuldencrisis was dat precies wat de Nederlanders en de Finnen deden. Nu heeft Duitsland die rol niet, omdat Merkel teveel bezig is met haar eigen overleving. Het heeft de noodzaak gecreëerd voor staten om actiever hun eigen

belang te verdedigen. Dat is waarom deze Hanzegroep is opgestaan, als tegenstander van Macrons hervormingsvoorstellen.'

'Uiteindelijk is het kortzichtig, omdat ze enkel denken aan het kortetermijnbelang van hun eigen land, en niet kijken naar het grotere plaatje. En dat grotere plaatje draait om de vraag hoe de Eurozone een stabiele monetaire unie kan worden en welvaart kan leveren voor alle leden van de Europese Unie. Dat is de vraag die Macron probeert te beantwoorden. Het is waarom hij het grootste deel van zijn politieke kapitaal investeert in het repareren van de Eurozone. Omdat hij herkent dat, om de EU goed te laten functioneren, de Eurozone aangepakt moet worden.'

Staten moeten dus een langetermijnvisie durven hebben.

'Ja. Op dit moment is er geen existentieel risico. Het probleem is dat alle risico's niet acuut zijn, maar wel stapsgewijs hun impact gaan hebben. Dat is het gevaarlijke. Het zijn allemaal structurele risico's die tijdens de verkiezingen in 2019 de kop opsteken, maar die de legitimiteit van de EU over de lange termijn gaan eroderen, als Europa niet durft te handelen.'

Caroline de Gruyter

“Nationale politici hebben er belang bij om af te geven op Brussel.”

Door Susanne Dallinga

Caroline de Gruyter (1963) is journaliste, columniste en schrijfster. Ze is correspondent en columnist voor NRC en schrijft vooral over Europese politieke ontwikkelingen. Daarnaast is ze verbonden aan de denktanks *Carnegie Europe* en de *European Council on Foreign Affairs*. De Gruyter schreef vier boeken over de thema's globalisering, democratie en soevereiniteit. Ze woonde in Gaza, Jeruzalem, Brussel, Genève en Wenen en woont tegenwoordig in Oslo.

U kent Europa zowel van binnenuit als van buitenaf. De geopolitieke context is de afgelopen tien jaar flink veranderd. Zijn die externe factoren bepalender geworden voor de toekomst van Europa, of spelen interne factoren in Europa toch de grootste rol, zoals interne democratie, de mate van onderlinge solidariteit en eurosceptis?

‘Die invloed van buitenaf is er wel, maar ik denk dat we die altijd zwaar overdrijven. Er wordt vaak naar Europa gekeken alsof het heel erg zwak en kwetsbaar is. Bij de eerste de beste crisis zegt iedereen altijd: ‘Oh, als de EU dit maar overleeft.’ Maar de EU is veel sterker dan mensen denken. Het is een solide systeem met solide instituties.’

‘We hebben een aantal flinke crises gehad, maar die hadden we vroeger ook. De EU is ooit begonnen omdat er tussen de lidstaten altijd gedonder is. Al die conflicten geven aan dat de EU meer dan ooit nodig is en dat het nooit perfect kan zijn. Maar het gevolg is wel dat we steeds meer ‘Europa’ hebben gekregen. Van de chemierichtlijn tot de ontbijttrichtlijn, lidstaten hebben soms jarenlang keihard onderhandeld over de vraag hoeveel gram suiker er in een pak muesli mag zitten. Als zo’n richtlijn eenmaal staat, heeft iedereen wat moeten geven en wat moeten nemen. Dus nu de Britten zeggen dat ze eruit willen, maar wel privileges willen houden, krijgen ze een *reality check*. Al die lidstaten hebben echt wel zitten kijken waar ze de Britten tegemoet kunnen komen. Maar iedereen kijkt wel uit om die regels weer open te breken. Dat is zuur voor de Britten, maar het is wel de realiteit.’

‘Toch komen de crises wel relatief vaker van buiten. We zijn omsingeld door een heleboel landen die óf ons willen verzwakken of onderuit willen halen, óf die het gewoon helemaal niets kan schelen wat er met ons gebeurt. De vluchtelingencrisis is overigens al lang voorbij. Er komt nauwelijks meer iemand binnen. Ook omdat we nu tot in Afrika onze grenzen aan het verdedigen zijn.’

Terwijl op nationaal niveau migratie nog steeds een belangrijk thema is in het publieke debat. Dat is toch dubbel?

‘De hele migratiecrisis is een beetje zoals de eurocrisis. Eerst is het heel leuk om één munt te hebben en één Schengenzone. Dat is goed voor onze economieën, goed voor de integratie, goed voor het samenzijn. Niemand vindt het echter nodig iets van gezamenlijke politiek te voeren. Dat gaat tien jaar goed, tot er ergens een stormpje opkomt en dan val je door de mand. De keuze is dan: Schengen of de euro opgeven en het allemaal weer nationaal gaan doen, óf zorgen dat Schengen en de euro politieke onderbouwing krijgen.’

‘Voor de grensbewaking was ooit Frontex opgezet met 100 mensen en een budget van niks, weggezet in Warschau. Niemand dacht dat het nodig zou zijn. Totdat de eerste Syriërs de EU in wandelden. Toen zei iedereen: ‘waar is Frontex, waarom doen ze niets?’ Maar het zijn dus de lidstaten geweest die de organisatie bewust klein hebben gehouden. Griekenland heeft vijf maanden gezegd dat ze dat hele Frontex niet wilden omdat het een aanslag op de soevereiniteit zou zijn. En kijk waar we nu staan. Inmiddels werken Europese landen tot in de Sahara samen om de Europese buitengrenzen te bewaken. Die hele grensbewaking in Afrika is echt omvangrijk. En het gevolg is dat er nog maar heel weinig mensen de EU zomaar kunnen binnenkomen.’

‘Nu speelt er alweer een ander probleem, namelijk dat wij arbeidskrachten tekortkomen. Dus moeten we kijken hoe bedrijven toch personeel kunnen krijgen door werkvergunningen uit te delen. Hier worden ook al bureaus voor opgezet in Europa. Dat gebeurt een beetje besmuikt, want iedereen is bang dat de kiezer de verkeerde conclusie trekt. Maar het gebeurt wel. Italië doet dit met Ethiopië en met Libië. Spanje doet het met Mauritanië. Het zijn kleine pilots, waarbij mensen een werkvergunning voor een jaar krijgen en daarna terug moeten. En als er weer mensen nodig zijn, krijgen die vervolgens weer voorrang. Maar zo hoeven mensen dus ook helemaal niet te migreren.’

Maar veel mensen zijn hier niet van op de hoogte. Onlangs schreef u nog dat we meer behoefte hebben aan mondige, goed geïnformeerde burgers om het publieke debat in Europa te verbreden. Dan is de burger niet informeren toch ronduit verkeerd?

‘Ja, en ik houd de nationale politici daar verantwoordelijk voor. Mensen begrijpen heel veel, maar je moet het wel vertellen. Als niemand het vertelt, dan wordt de kiezer pissig. Mensen vinden de EU vaak heel ondemocratisch, maar het meest ondemocratische deel van de Europese Unie is de Europese Raad.’

***“Als er een democratisch probleem is,
dan komt dat constant terug op de
Raad.”***

‘Meer macht voor het Parlement kan de EU democratischer maken. Maar dit soort beslissingen wordt genomen door de lidstaten en die houden het allemaal tegen. Als er een democratisch probleem is, dan komt dat constant terug op de Raad. Lidstaten willen eigenlijk veel te veel macht voor zichzelf houden. Ik begrijp dat wel, want als ze een deel ervan weggeven dan zagen ze de poten onder hun eigen stoel vandaan. Maar ze houden daarmee bepaalde Europese ontwikkelingen tegen, terwijl die wel nodig zijn.’

Moeten nationale politici niet gewoon hun taak beter uitvoeren en verantwoording afleggen over hun besluiten in Europa?

‘We hebben verschillende niveaus van bestuur in Europa: lokaal, regionaal, nationaal en Europees. Vier vormen van totaal legitiem bestuur. Op het Europese niveau hebben we een Parlement waarin het volk wordt vertegenwoordigd, een Commissie als uitvoerende macht en een Raad die eigenlijk een soort senaat is. Die Raad heeft een belangrijke inbreng, maar moet niet het hele verhaal gaan beheersen. Die mensen worden gekozen voor het nationale belang en niet voor het Europese belang.’

‘De Oostenrijkse president Van der Bellen maakte altijd een mooie vergelijking als hij de vraag kreeg waarom dingen in Europa moeizaam gaan. Hij nam het voorbeeld van Oostenrijk met negen machtige deelstaten. En dan vroeg hij: ‘denken jullie nou echt dat er ook maar één besluit in Wenen wordt genomen dat goed is voor Oostenrijk,

als al die deelstaten met hun vetorecht naar Wenen zouden komen, ieder met hun eigen deelbelang?’ Dit is precies het probleem van Europa. Vervang de deelstaten door de lidstaten, vervang het nationaal belang door het Europees belang en je hebt het verhaal. Ik denk dat het legitiem is dat landen af en toe op de rem staan, maar zo langzamerhand is die rem te sterk. Op sommige gebieden moeten ze die laten varen.’

“Polen is op heel veel terreinen juist heel coöperatief.”

Op sommige gebieden ook niet?

‘Nee. Waarom zou je onderwijs of cultuurbeleid gecentraliseerd Europees regelen? Maar er zijn ook genoeg dingen die je wel Europees moet doen. Kijk naar het aanpakken van Google en Facebook. Zij zijn machtiger dan de Nederlandse staat. Dus je kan alleen maar een vuist maken als je het met zijn allen doet. Als de EU een boete uitdeelt, dan horen ze het wel in Silicon Valley en dan veranderen ze ook de manier waarop ze werken. Wij hebben veel strengere privacyregels dan de Amerikanen. Maar die bedrijven wordt helemaal tureluurs van verschillende regelregimes, dus houden ze voor het gemak nu de Europese regels aan op wereldwijde schaal.’

Is dat dan waar de EU zich op moet blijven profileren: regelgeving, handelspolitiek?

‘Daarin hebben we een vrij sterke stem in de wereld. Wat dat betreft zijn we een normatieve macht. Als wij die regels niet stellen, dan doet China het. En dat is niet helemaal het soort van regime waaronder wij willen leven. Maar ook op defensiegebied is het nodig om sterker te worden. We hebben nu 28 nationale legers en slaan geen deuk in een pakje boter. Een Europees leger zie ik er niet van komen, maar we kunnen wel ons materiaal op elkaar aanpassen, zodat je samen oefeningen kan doen en elkaar te hulp kan schieten.’

Zijn we in staat om meer eenheid aan te brengen in onze houding naar buiten? Hebben we als Unie niet te veel interne problemen zoals met Polen, Hongarije, maar ook Italië?

‘Ik ben daar niet pessimistisch over. Eurosceptici zijn bezig om de Europese politiek in te gaan. De exitverhalen hoor je eigenlijk niet meer, omdat ze begrijpen dat Europa sterker is dan velen altijd hebben gedacht. En ook omdat ze zien dat als je eruit gaat, je er nog niet vanaf bent. De EU is een machtig niveau van bestuur. Je kan wel

soeverein er buiten gaan zitten, maar je moet er toch zaken mee doen. In plaats van een exit, kun je beter het spel meespelen en met je vingers aan de knoppen proberen te komen.'

'De Italiaanse premier Salvini gebruikt de gevechten die hij met Brussel heeft om stemmen te winnen. Maar veel van die gevechten geeft hij vervolgens weer op en dan tekent hij gewoon bij het kruisje in Brussel. Hij stookt de halve bevolking tegen Frankrijk op over een paar non-issues en wanneer de regionale verkiezingen voorbij zijn is hij weer even goede vrienden met de Fransen. Je kunt je vraagtekens stellen bij die werkwijze, maar om nu te zeggen dat hij de EU aan het ondermijnen is? Dat valt feitelijk heel erg mee.'

'Een ander voorbeeld. We hebben een groot probleem met Polen als het gaat om de onafhankelijkheid van de rechterlijke macht. Maar – en dat lees je nooit in de kranten – de Polen zijn op heel veel andere terreinen juist heel coöperatief. Als je een groot conflict hebt met de andere lidstaten, moet je ook zorgen dat je weinig andere problemen hebt. Anders word je aan de zijlijn gezet en dan red je het niet.'

'Het is een ander Europa met ander soort politici waar je nu mee te maken hebt. Maar ook zij willen niet dat het kapot gaat. Ze willen invloed en zeggenschap. Dat is iets anders dan de Europese droom, maar misschien moeten we ook anders leren kijken naar Europa. Het is machtspolitiek, het is een stuk pragmatischer.'

In de praktijk is het misschien veel geschreeuw, maar weinig daden. Maar ondertussen blijft die vijandigheid, die bijvoorbeeld Salvini uitdraagt naar Brussel, wel hangen bij de Italiaanse bevolking. Moeten we ons daar geen zorgen over maken?

'Zoals ik al zei, nationale politici nemen hun Europese verantwoordelijkheid niet. Dat is heel zorgelijk, want mensen weten helemaal niets over Europa. Op school krijg je er helemaal niets over. Ik heb pas geleerd wat het verschil tussen de Commissie en de Raad is, toen ik in Brussel woonde. Dat is toch belachelijk? Wij zijn Europa, wij zijn daar een deel van. Nederland heeft een relatief grote stem in Europa, bokst zelfs een beetje boven haar niveau. Er wordt geen besluit in Brussel genomen zonder dat de regeringen daarmee instemmen. De Britten weten niet van wat voor organisatie zij afscheid nemen. En ik voorspel je, als zoiets in Nederland gebeurt, weten de Nederlanders het ook niet.'

Maar dreigt er nu niet toch weer een tweestrijd te ontstaan tussen eurosceptici en aan de andere kant juist 'pro-Europese politici'? Alsof er maar twee smaken zijn en de discussie over Europa alleen maar om voor of tegen gaat?

'Ik word wel eens opgebeld met de vraag of ik in een televisieprogramma wil zitten, want 'ze hebben nog een pro-EU persoon nodig'. Wat is dat nou voor een vraag? De EU is een structuur, die bestaat gewoon, we hebben er zelf voor gestemd. Sommige landen hebben er zelfs hun grondwet voor aangepast. Je krijgt toch ook niet de vraag of je pro-Nederland bent?'

'Ik vind het dus een valse tegenstelling. Je kunt de EU leuk vinden of minder leuk, maar het blijft de realiteit. Daar moet je oog voor hebben, zonder cynisch te worden en te zeggen dat het toch niet werkt, maar er ondertussen wel zoveel mogelijk geld uit te trekken. Maar als je jezelf als pro-Europees neerzet en daarmee de ander als anti-Europees verklaart, heb je ook een probleem. Het belet je om het over de echte issues te hebben.'

'Dit is een tijd die goed is voor politieke bewustwording. Een enge tijd, maar als kiezers hun verantwoordelijkheid nemen dan kunnen we dat heus wel aan. Democratie is iets waar je altijd aan moet werken, zodat we elkaar niet naar de strot vliegen zoals vroeger. Soms gaat dat op een hele luidruchtige manier. Maar ik denk dan: oké, jij vindt dat de politiek niet deugt? *Let's try to change it.*'

Over de auteurs

Milan Assies (1993)

Is international officer van D66. Hij studeerde internationale betrekkingen aan de Universiteit Leiden.

Daniël Boomsma (1990)

Is wetenschappelijk medewerker bij de Mr. Hans van Mierlo Stichting. Hij studeerde rechten en staatsrecht aan de Universiteit van Amsterdam. Hij is de auteur van *De keuze van D66: Toespraken, pamfletten en beschouwingen uit 50 jaar partijgeschiedenis* (Boom, 2016).

Coen Brummer (1986)

Is directeur van de Mr. Hans van Mierlo Stichting, het wetenschappelijk bureau van D66. Daarnaast is hij verbonden aan het Biografie Instituut van de Rijksuniversiteit Groningen, waar hij een proefschrift schrijft over Tweede Kamerlid en minister van Binnenlandse Zaken Samuel van Houten (1837-1930).

Susanne Dallinga (1989)

Is wetenschappelijk medewerker bij de Mr. Hans van Mierlo Stichting en secretaris van de Permanente Programma Commissie van D66. Ze studeerde geschiedenis en filosofie aan de Rijksuniversiteit Groningen.

Tonko van Leeuwen (1992)

Werkte tot december 2018 als projectcoördinator democratische vernieuwing bij D66. Hij studeerde rechtsfilosofie aan de Universiteit Leiden.

In mei 2019 gaan Europeanen in 27 landen naar de stembus. De politici die zij verkiezen, staan voor grote vragen over economische macht, migratie, veiligheid en klimaat.

Maar hoe dichterbij de verkiezingen naderen, hoe verder fundamentele vragen over de toekomst van Europa uit het zicht verdwijnen. Daarom publiceert de Mr. Hans van Mierlo Stichting, het wetenschappelijk bureau van D66, deze interviewbundel als gratis e-book. Toonaangevende denkers uit verschillende landen delen hun visie op de toekomst van Europa.

“Ik denk dat de discussie over kopgroepen aan kracht zal winnen de komende jaren.”

Luuk van Middelaar

“We moeten streven naar een transnationale Europese staat.”

Ulrike Guérot

“De scheiding tussen Europa en het Oosten bestaat niet meer.”

Bruno Maçães

“Liberale overheden moeten zich verenigen rond oplossingen die betekenisvol zijn voor burgers in heel Europa.”

Mujtaba Rahman

“Nationale politici nemen hun Europese verantwoordelijkheid niet.”

Caroline de Gruyter

**Mr. Hans
van Mierlo
Stichting**